

İstanbul'da Şehremini Halil Edhem (Eldem) Bey Dönemi ve Faaliyetleri

Halil Edhem (Eldem) Bey's Tenure as Mayor of Istanbul and His Activities

Yusuf YILDIRIM*

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: Y.Y. 0000-0002-6457-0219

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yusuf Yıldırım,
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: yusufyildirim.fa@gmail.com

Başvuru/Submitted: 18.07.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.08.2024
Son Revizyon/ Last Revision: 26.11.2024
Kabul/ Accepted: 02.12.2024

Atıf/Citation: Yıldırım, Yusuf. "Halil Edhem (Eldem) Bey's Tenure as Mayor of Istanbul and His Activities." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 46 (2024): 167-195.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1517975>

ÖZ

Halil Edhem (Eldem) Bey, eğitimi Avrupa'da tamamlamış hem Osmanlı Devleti'nde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde muhtelif idari ve siyasi vazifeler üstlenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde birçok siyasi ve sosyal değişim yaşanmıştır. Halil Edhem Bey de 2 Ağustos 1909-3 Şubat 1910 tarihleri arasında İstanbul'da Şehremini olarak görev yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul halkı ve dönemin hükümetinin Halil Edhem Bey'den beklentisi şehrin imarı, hastanelerin ıslahı, İstanbul'un temizliğinde hassasiyet ve halk sağlığına özen gösterilmesi, toplu taşıma araçlarında iyileştirme gibi konular olmuştur. Halil Edhem Bey, şehir halkının bu isteklerine cevap vermek istemiş, fakat mevcut ekonomik problemler buna mâni olmuştur. Ayrıca Şehremaneti ile İstanbul daireleri arasındaki çekişmeler, Halil Edhem Bey'in hizmet vermesini bir noktada engellemiştir. Bu çalışmada, Halil Edhem Bey'in İstanbul Şehremanetine atanması ve çalışmaları; ağırlıklı olarak arşiv belgeleri, dönemin gazete ve dergileri ve konuya değinen ikincil kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halil Edhem Bey, İstanbul Şehremaneti, II. Meşrutiyet, Belediyecilik, Şehir Tarihi

ABSTRACT

Halil Edhem (Eldem) Bey, an individual with a European education, held various administrative and political positions in both the late Ottoman Empire and the early Republic of Türkiye. His tenure as Mayor of Istanbul, from August 2, 1909, to February 3, 1910, coincided with a period of significant political and social transformation following the proclamation of the Second Constitutional Monarchy. During this time, both the citizens of Istanbul and the government placed considerable expectations on Halil Edhem Bey. These included the reconstruction of the city, improvements in hospital services, enhanced cleanliness and public health measures, and better public transportation. Despite his efforts to address these demands, existing economic constraints severely limited his ability to implement reforms. Additionally, conflicts between the

Şehremaneti (Municipality) and other Istanbul departments further hindered his capacity to deliver effective municipal services. This study examines Halil Edhem Bey's appointment to the Istanbul Şehremaneti and his initiatives during his tenure, drawing primarily on archival documents, periodicals, newspapers, and secondary sources.

Keywords: Halil Edhem Bey, Istanbul Şehremaneti (Municipality), Second Constitutional Monarchy, Municipalism, Urban (City) History

Extended Abstract

Halil Edhem Bey was born in Istanbul on June 24, 1861, as the middle son of Grand Vizier İbrahim Ethem Pasha. His education, which began in Istanbul, continued in several European countries, reflecting a diverse and rigorous academic journey that he completed with notable success.

Halil Edhem Bey's educational trajectory can be summarized as follows: After attending Kaptan İbrahim Pasha Secondary School following his primary education, he moved to Berlin when his father was appointed ambassador. In Berlin, he spent one year learning German before completing his secondary education at Real Schule, where he studied for four years. Following this, he traveled to Switzerland and attended the University of Zurich, studying natural sciences for one year. At the request of his father, Halil Edhem Bey enrolled at the Vienna Polytechnic School, where he pursued studies in natural sciences and chemistry. However, he returned to Switzerland the same year to continue his education at the University of Bern, where he ultimately earned a Doctor of Philosophy degree in 1885.

After returning to Istanbul, Halil Edhem Bey began his career in public service with several key appointments. On August 13, 1885, he was appointed General Director of Military Factories. Subsequently, on September 7, 1887, he assumed the role of geology lecturer at the *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane* (School of Civil Service). By the order of Sultan Abdülhamid II, he was appointed as a clerk in the Translation Office of the *Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye* (General Staff) Department on December 11, 1889. His academic and administrative contributions extended further when, on July 25, 1892, he was sent to represent the empire at the Human Sciences and Antiquities Congresses held in Moscow. Later that year, on December 11, 1892, he was appointed as the Deputy Director of the *Müze-i Hümayun* (Imperial Museum).

Halil Edhem Bey's tenure as Istanbul's City Mayor began under unusual circumstances. Hazım Bey, the incumbent *Şehremini* (Mayor), was unable to continue his duties due to illness and the likelihood of an extended treatment period. While on a research trip in Konya in his capacity as Deputy Director of the *Müze-i Hümayun*, Halil Edhem Bey received a telegram from Ferit Pasha of Avlonyalı, the Minister of Internal Affairs, notifying him of his appointment as the new *Şehremini*. He was instructed to return to Istanbul immediately, and on August 2, 1909, he officially assumed office.

During his tenure as Istanbul's City Mayor, Halil Edhem Bey prioritized public health, taking measures to combat epidemics and imposing deterrent penalties on individuals and institutions that endangered public well-being. He also oversaw the renovation and improvement of the city's hospitals and worked to address issues related to urban transportation, reflecting his commitment to improving the living standards of Istanbul's residents.

Halil Edhem Bey's tenure as Istanbul's *Şehremini* coincided with a period of significant economic hardship, which created numerous challenges. To address the financial imbalance in the *Şehremaneti's* income and expenditures, he sought to borrow funds. However, high interest rates and the reluctance of the government to endorse borrowing further exacerbated the economic crisis. As a result, several planned projects could not be realized, including increasing the revenues of the *Şehremaneti*, rehabilitating streams, relocating milk and dairy shops and cow stables outside the city, and constructing a dock between Kadıköy and Haydarpaşa. These financial constraints culminated in Halil Edhem Bey's resignation on February 3, 1910, after which Tevfik Bey was appointed to replace him. The economic difficulties faced by the *Şehremaneti* played a decisive role in his decision to step down.

Following his resignation, Halil Edhem Bey was appointed Director General of Museums in 1910, a position he held for 21 years. In 1931, he was elected as a Member of Parliament (MP) for Istanbul. His contributions extended into the intellectual and cultural realms, particularly through his involvement in the preparatory work for the book *Outlines of Turkish History*, initiated at the request of Atatürk. For this book, he authored the chapter titled *Anatolian Seljuks Period Architecture and Decorative Arts*. In 1932, Halil Edhem Bey presented a paper on the care and protection of ancient artifacts at the First Turkish History Congress held at Dolmabahçe Palace in Istanbul. A founding member of the Turkish Historical Society, he became its second president in 1933 following the death of Sâmih Rifat Bey. Subsequently, in 1938, Halil Edhem Bey became the first president of the Turkish Historical Society.

Halil Edhem Bey passed away on November 18, 1938, while serving as an MP for Istanbul. Following his death, Kazım Karabekir was elected to fill the vacant Istanbul parliamentary seat in a vote held by the Grand National Assembly of Türkiye on December 5, 1938.

Giriş

Halil Edhem Bey, 24 Haziran 1861'de¹ İstanbul'un Bebek semtinde Mahmut Nedim Paşa Yalısı'nda dünyaya geldi.² Babası İbrahim Edhem Paşa³, kardeşleri ressam Osman Hamdi ile Eski Sikkeler Uzmanı İsmail Galip Bey'di.⁴ Halil Edhem Bey, Mekteb-i İptidaiyye'de din dersleri almış ve üç yıl Kaptan İbrahim Paşa Rüştiyesi'nde öğrenim görmüştü. Eğitimine Almanya'da devam etmiş, Berlin'de Almanca öğrenmiş ve dört buçuk yıl "Real Schule" isimli okulda eğitim almıştı. Daha sonra Zürih Üniversitesi'nde beş yıl fen bilimleri, Viyana Teknik Okulu'nda üç yıl fen bilimleri ve kimya eğitimi almıştı. Bern Üniversitesi'nde felsefe bölümünde doktora çalışması yapmış ve öğrenimini tamamlayarak 1885'te İstanbul'a dönmüştü. Dönüşünden sonra ilk görevi, 13 Ağustos 1885'te Tophane-i Amire Müşiriyeti olmuştu. 7 Eylül 1887'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de⁵ Jeoloji hocalığı yapmış, 11 Aralık 1889'da Sultan II. Abdülhamit'in emri ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Dairesi'nin tercüme bürosunda memur olarak göreve başlamıştı. 25 Temmuz 1892'de de Moskova'da toplanan İnsan İlimi ve Eski Eserler Kongresi'ne gönderilmiş ve 11 Aralık 1892'de Müze-i Hümâyun müdür yardımcılığına getirilmişti.⁶

Osmanlı Devleti'nde yerel yönetimler alanında modern çağın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İstanbul'da İhtisab Nazırlığı, eyaletlerde de ihtisap müdürlükleri oluşturulmuştu. İhtisab Nezareti'nin amacı şehir düzeninin yapısını muhafaza etmek, vergi

- 1 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd) 166/93, 29.12.1290.
- 2 Semavi Eyice, "Halil Ethem Eldem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 11, s. 18-21.
- 3 Sakızlı olan İbrahim Edhem Paşa, Müslüman olmuş ve daha sonra Sadrazam Hüsrev Paşa dairesinde eğitilmişti. Bu sayede askerliğe girmiş ve öğrenim için Fransa'ya yollanmıştı. 1839'da Erkân-ı Harbiye dairesinde memur olmuş ve uzun yıllar devletin çeşitli kurumlarında çalışmıştı. İbrahim Edhem Paşa, 20 Mart 1893'te vefat etmişti. Bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani, Osmanlı Ünlüleri*, ed. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 441-442; İbrahim Ethem Paşa, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde sadrazamlık da yapmıştı. Bkz.: Emine Önel, "Halil Edhem Eldem Yalısı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 512.
- 4 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ed. Ahmed Neziha Galitekin, İstanbul Büyükşehir Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1996, s. 231-232.
- 5 Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1859 yılında Mektebi Mülkiye'nin açılma kararı alınmıştı. Bu kararın amacı ise vilayetlerin yeni kanunlarla idare edilmesi, klasik dönemde devletin kendi idarecilerini yetiştirdiği ve sarayın içinde eğitim kurumu olan Enderun'un yeni bir yorumunu açmaktı. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıktıktan sonra 2 Şubat 1877 tarihinde mektebin programını Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin üstünde yer alan bir yüksekokul olarak tertip edilmesini istedi ve kuruma maddi yardımda bulundu. Padişahın korumasında olduğu için bu okula Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ismi verildi. Lise ve yüksekokul olmak üzere iki kısımdan oluşan okulda eğitim beş yıla çıkarıldı. Okula kabul edilecek öğrenci yaş aralığı ise 18-35 olarak belirlendi. Bkz.: Ela Özkan, "19. Yüzyıl'da Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 2, 2020, s.418.
- 6 *BOA*, DH. SAİDd, 166/93, 29.12.1290.

toplamak, güvenliğin tesisi gibi konulardı. 1855 yılına gelindiğinde İhtisap Nezareti feshedildi ve İstanbul Şehremaneti kuruldu. Şehremaneti teşkilatı, asayiş konuları dışında kaldırılan İhtisap Nezareti'nin tüm vazifesini yerine getirmekle görevliydi.⁷ II Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra, ülke tarihinde ilk genel düzeyde belediye seçimleri yapılmıştı. İstanbul, seçimler esnasında I. Meşrutiyet Dönemi'ndeki gibi yeniden 20 daireye ayrılmıştı. Ayrıca her dairede 12 üyeden oluşan belediye meclisiyle, bu meclis üyeleri arasından seçilecek bir daire başkanı olması planlanmıştı. Her dairenin başkanı ve iki üyesi Şehremanetinde toplanan ve 64 kişiden oluşan “*Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye*”yi meydana getirecekti.⁸

1877 Dersaadet Belediye Kanunu⁹ ile dairelere bağımsızlık derecesinde geniş yetkiler tanınmış olması sebebiyle, daireler ve Şehremaneti arasında güven ve iş birliği ortadan kalkmıştı. İstanbul'da 20 belediye dairesinin açılması, belediyecilikle ilgili önemli çalışmaları olan Osman Nuri Bey'e göre, “*Kânûn-ı Esâsî'ye taassup derecesinde bağlılıktan ileri gelmekte idi.*”¹⁰ Böyle bir atmosferde İstanbul halkının ve hükûmetin Şehremanetinden beklentisi şehrin imarıydı. İmar faaliyetleri için de para ve uzman bir kadroya ihtiyaç vardı. Şehremanetinin mali durumun kötü olmasına rağmen imarın gerçekleştirilmesi için borçlanma ve Avrupa'dan uzmanlar getirilmesi de düşünülmüştü.¹¹

Bu süreçte, İstanbul Şehremini Hazım Bey'in hasta olması ve tedavi süresinin uzama ihtimalinden dolayı görevine devam edemeyeceği anlaşılmıştı.¹² Halil Edhem Bey ise Müze-i Hümayun müdür yardımcısı olarak Konya'da bir araştırma gezisinde bulunduğu esnada Dahiliye Nazırı Avlonyalı Ferit Paşa'dan gelen telgrafta İstanbul

7 Songül Güneş, “Muhittin Memduh Üstündağ'ın İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği Dönemi (1926-1938)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.40, 2021, s. 282-283.

8 Mehmet Ali Gökaçtı, *Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 115.

9 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ile İstanbul Şehremaneti'ni teşkil eden Şehremini, Şehremaneti Meclisi ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'den oluşan üçlü yapısı korunmuştu. Şehremininin padişah tarafından atanmasının yanı sıra Şehremaneti Meclisi üyeleri yine padişah tarafından tayin edilen altı kişiden teşekkül etmişti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ise şehremini riyasetinde, Şehremaneti Meclisi ve bağlı belediye daireleri meclislerinin başkanları ile bahis konusu meclislerin üyeleri arasından seçilen ikişer üyeden meydana gelmişti. Bu kanunla ilk defa tek dereceli seçim sistemi getirilmiş ve gizli oy açık tasnif ilkesi benimsenmişti. Bkz: Umut Dere, *Neşter, Süngü ve Siyaset Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Op. Dr. Emin Erkul*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2024, s. 168.

10 Osman Nuri Ergin, *Beledi Bilgiler*, Hamit Bey Matbaası, İstanbul, 1932, s. 13.

11 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 233.

12 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3609/270672, 16.07.1327.

Şehremaneti'ne şehremini olarak atandığını öğrenmişti.¹³ Ergin'e göre de “*Almanya’da tahsil yapmış ve dirayet ve fazileti tecrübe edilmiş*”¹⁴ kişi olan Halil Edhem Bey 2 Ağustos 1909 tarihinde İstanbul Şehremanlığı'ne getirilmişti.¹⁵

Halil Edhem Bey, 2 Ağustos 1909-3 Şubat 1910 tarihleri arasında İstanbul'da Şehremini olarak görev yapmıştı. İstifa etmesinden sonra, 1910 yılında Müzeler Genel Müdürlüğü'ne tayin edilmişti. Burada 21 yıl çalışan Halil Edhem Bey, 1931 yılında TBMM'ye İstanbul'dan milletvekili seçilmişti.¹⁶ Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden olan Halil Edhem Bey, 1938 yılında kurumun as başkanı oldu.¹⁷

Halil Edhem Bey, İstanbul milletvekili olduğu sırada, 18 Kasım 1938 tarihinde vefat etmişti.¹⁸ Onun vefatıyla münhal durumda olan İstanbul Milletvekilliği'ne 5 Aralık 1938 tarihinde TBMM'de yapılan bir oylama ile Kazım Karabekir seçilmişti.¹⁹

Halil Edhem Bey, Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle başlatılan ve dönemin önde gelen üyelerinden oluşan bir kurulla “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eserin çalışmalarına da katılmıştı. Daha sonra bu çalışma için “Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatlar” adlı bir bölüm yazmıştı.²⁰ Halil Edhem Bey'in arkeoloji ve tarih alanında yaptığı çalışmalar dışında İstanbul'la ilgili başlıca çalışmaları şunlardır: Müze-i Hümayun (İstanbul, 1905), Das Osmanische Antiken-museum in Kostantinopel, (İstanbul'daki Osmanlı Eski Eserler Müzesi, Leipzig, 1909), Topkapı Sarayı (İstanbul, 1931), Yedikule Hisarı (İstanbul, 1932), Camilerimiz (1932), İstanbul'da İki İrfan Evi-Alman ve Fransız Enstitüleri ve Bunların Neşriyatı (İstanbul, 1937).²¹

1. İstanbul Şehremanlığı Dönemi

Halil Edhem Bey, İstanbul Şehremaneti'ne atandıktan hemen sonra göreve başlamış ve 8 Ağustos 1909'da belediye başkanlarına ve çalışanlarına yolladığı bir yazı ile dikkat edilmesi gereken konuları sıralamıştı. Kendisi yazısında belediyede çalışanların görevlerinin

13 Aziz Ogan, “Halil Edhem”, *Halil Eldem Hatıra Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, s. 89.

14 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehremanlıları...*, s. 233.

15 *BOA*, BEO, 3609/270672, 16.07.1327.

16 *TBMM Arşivi*, Halil Ethem Eldem Sicil Dosyası: 794; Aziz Ogan, “Bay Halil Ethem”, *Yeni Türk Mecmuası*, C. 7, S. 73, 1939, s. 4.

17 “Eldem, Halil Edhem”, *DBİA*, C. 3, s. 151.

18 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 75.497.4, 04.01.1939.

19 *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 75.497.4, 04.01.1939.

20 “Halil Ethem Eldem (1861-1938)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halil-ethem-eldem-1861-1938/>, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2024.

21 “Eldem, Halil Edhem”, *DBİA*, C. 3, s. 151.

düzenlenmesi ve şehrin bakımlı hale getirilmesi gerekliliğine değinmişti. İstanbul'da yaşayan insanların sağlığının korunmasına önem verilmeliydi. Ona göre toplu taşıma araçları ve hastanelerin iyileştirilmesi önemli konulardandı. Temizlik işlerine de ayrıca yer vermişti. Tüm bunlara rağmen Halil Edhem Bey'e göre Şehremanetinin gelirleri yapılması gereken işleri gerçekleştirecek durumda değildi. Bunun için de Şehremanetinin tüm çalışanlarından gayretle belediye gelirlerinin artırılmasını istemişti.²²

1.1. Sıhî ve Sosyal Hizmetler

İstanbul'daki hızlı değişim ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla hijyen, şehirde giderek önem kazanmıştı. Halk sağlığı, belediyenin ana uğraşlarından biri olmuştu. Sağlıklı bir şehrin oluşması Tanzimat'tan itibaren şehir yönetimlerinin ana kaygılarından biri halini almıştı.²³

Halil Edhem Bey de Şehreminliği döneminde İstanbul halkının sağlığı için önemli çalışmalar yapmak istemişti. Göreve başladıktan kısa süre sonra yaz mevsiminde kötü kokular yayan Kadıköy'deki Kurbağalıdere'nin temizlenmesi için çalışmıştı.²⁴ Derenin temizlenmesi için Şehremaneti, Gaz Şirketi'ne²⁵ kömür ihtiyacının karşılaması ve dere-de kayıkla taşıma yapmasını önermişti. Şirket, yapılan teklifi reddetmişti. Teklifin onay görmemesiyle Kurbağalıdere temizlenememiş ve bu durum dönemin gazetelerinden *Sabah* tarafından eleştirilmişti. Gazete, derenin temizlenmemesinin halk sağlığı açısından zararlı sonuçlar doğuracağına değinmişti.²⁶ İlerleyen aylarda ise Kurbağalıdere dışında Kasımpaşa ve Göksu Deresi'nin temiz tutulmasının gerekliliği üzerinde durulmuş, memurlara gerekli sorumluluk verilmişti.²⁷

Hasta bakımı, Halil Edhem Bey'in üzerinde durduğu konulardan bir diğeri olmuştu. Şehremanetine bağlı hastanelerin tek elden yönetilmesi için Edhem Bey döneminde Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye idaresi kurulmuştu. İdare ile İstanbul'daki hastane ve sosyal refah müesseselerini birbirine bağlamış ve 14 Ekim 1909'da hizmete başlamıştı. Müessesenin kuruluş amacı, İstanbul'da son gelişmelere uygun, çağdaş, sosyal yardım

22 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 233.

23 Zafer Toprak, "Belediye Zabıtası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C. 2, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 145-148.

24 "Kurbağalıdere Temizleniyor", *Sabah*, 30 Ağustos 1325 (1909), s. 3.

25 14 Temmuz 1891'de Parisli demir fabrikatörü Mösyö Şarl Jorji adına, Mösyö Anatol Barcili ile Şehremini Rıdvan Paşa arasında imzalanan sözleşmeyle, Kadıköy'de 50 yıllık bir süre için gazhane kurulup, işletme imtiyazı verilmişti. Bu imtiyazı yerine getirmek üzere, 25 Kasım 1891'de Kadıköy-Üsküdar Gaz Şirketi kurulmuştu. Bkz.: Ali İhsan Öztürk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 245.

26 "Kurbağalıdere Temizleniyor" *Sabah*, 30 Ağustos 1325 (1909), s. 3.

27 "Dereler", *Yeni Tanin*, 15 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 3.

ve sağlık kurumlarını oluşturmak ve mevcut olanların da yönetimlerini değiştirerek, donanımlarını yenilemekti. Müessese insanlar üzerinde fiziksel ve ruhsal tahribata neden olan çeşitli bulaşıcı hastalıkların yok edilmesine yönelik çalışmalar da yapacaktı.²⁸

Salgın hastalıklar dönemin önemli sıhî konularındandı. Şehremaneti tarafından hasta olanların sayısı öğrenilmek istenmişti. İstanbul'da 18 Kasım 1909 ile 29 Kasım 1909 tarihleri arasında bulaşıcı hastalıklardan herhangi biriyle enfekte olan hasta sayısı araştırılmıştı. Araştırmaya göre, çiçek hastalığı 1, difteri 8, kızamık 9, tifo 14, verem 43 kişide ve basit hastalıklar olarak tanımlanan bazı hastalıklarsa 991 kişide görülmüştü. Hastalıkların çoğunlukla eski mahallelerde görüldüğü saptanmış ve önlemler alınmıştı. Daha sonra Şehremaneti tarafından yapılan çalışmalar neticesinde Birinci Daire'de (Beyazıt) aşı için kullanılan malzemelerin steril olmadığı tespit edilmiş ve sorumlulara cezalar verilmişti. Ayrıca satılan bazı tavuk, kavurma, peynir ve süt gibi ürünlerin sağlıksız olduğu belirlenmiş, ürünler imha edilmişti. Deveoğlu Yokuşu'nda (Fatih) bir ahırın kapatılmış olmasına rağmen çalıştırıldığı anlaşılmış, İkinci Daire'de de (Sultanahmet) at kesimi yapan bir kasap ile sütle suyu karıştırıp satan bir sütçü tespit edilmiş ve gereken cezalar uygulamaya konmuştu. Yedinci Daire'de (Hasköy) ise Kasımpaşa civarında Mehmet Ağa Ahırını sağlık şartlarına uymadığı gerekçesiyle kapatılmıştı. Sinanpaşa'da (Beşiktaş) bir evin altında işletilen mandıranın insan sağlığına zararlı olduğu gerekçeyle kapatılmasına karar verilmişti. On Yedinci Daire'de (Doğancılar) talaştan sirke üretimi yapan dükkân mühürlenmiş ve yapılan sirkeye el konulmuştu. Şehremanetin görevli memurlarınca yoğurt, revani, lokma ve helva gibi ürünlerin kapalı bir şekilde satışının yapılması konusunda esnafa gerekli uyarılar da yapılmıştı.²⁹

Halil Edhem Bey, şehir içinde halk sağlığını olumsuz etkileyen süt ve süt ürünlerinin satıldığı yerler ve inek ahırlarının şehir dışına taşınmasını istemişti. Bu doğrultuda Şehremaneti Sıhîye Müdürü Doktor Rıza Nuri Bey'e uygun yerin bulunması emrini vermişti. Rıza Bey de yaptığı araştırma sonucunda bir rapor hazırlamış ve raporunda İstanbul'daki ahırların şehir dışına naklinin bir süre için mümkün olmadığını altını çizmişti. Halk sağlığını olumsuz etkileyen ahırların kaldırılması ve diğer ahırlarda kısıtlama uygulaması gerekliydi. Ayrıca her ahırda kaç hayvan olduğu hakkında bilgi veren bir defter düzenlenmeli ve süte su karıştıran kişilerin zabıtaya ihbar edilmesi sağlanmalıydı.³⁰

28 Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Biharhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 178-179.

29 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 5 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

30 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 17 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

Halil Edhem Bey, Bimarhane³¹, Haseki ve Etfal Hastanesi'nde gerekli olan tamiratın yapılması yönünde girişimlerde bulunmuştu. Ayrıca Etfal Hastanesi'nin ihtiyaçlarının satın alınması için bir memur tayinine karar vermişti.³²

Bu dönemde İstanbul'a Rusya'dan bir sergi gemisi gelmiş ve bir süre kalmıştı.³³ Sergi heyeti sorumluları sergiye gösterilen ilgiden memnun kalmış, İstanbul'dan ayrılmadan önce Halil Edhem Bey'e teşekkür ziyaretinde bulunmuştu. Ayrıca sergi gemisi heyeti askeri orkestrasıyla Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye yararına konser vermek istemişti. Bu teklif Şehremini tarafından kabul edilmiş ve konser düzenlenmişti.³⁴

Şehremini, halk sağlığının korunması noktasında önemli yeri olan içme suyunun temizliğiyle de ilgilenmişti. İstanbul gazetelerine göre, halkın %98'inin içtiği su temiz değildi. Terkos, Üsküdar ve Halkalı sularının da içilebilecek durumda olmadığı bilgisi verilmişti. İstanbul'daki içme suyunun temiz olmamasından dolayı şehirde tifo hastalığında artış vardı ve bu hastalığa karşı gerekli önlemler alınmalıydı. Bu durum üzerine Şehremaneti tarafından bir heyet görevlendirilmiş, şehirdeki içme sularının analiz edilmesi amaçlanmıştı.³⁵

1.2. Şehir Yönetimi ile İlgili Değişiklikler ve Şehrin İmarı

Tanzimat'ın ilanı ile İstanbul, kent görünümüne bürünmeye başlamıştı. Kentli olarak nitelenen yeni bir insani unsurun ortaya çıkmasıyla İstanbul'da yaşayan insanlar kentleşmeye başlamıştı. Bu durumda paylaşılan mekâna uyum sağlamak için de yasak, yaptırım ve kurallarla İstanbul sakinlerinin günlük yaşamı belirlenmeye çalışılmıştı. İnsanları kent yaşamına uyumlu kılmak için onlardan yerine getirmeleri ya da kaçınmaları gereken kurallar oluşturulmuştu. Zafer Toprak'a göre, belediyeçilik yöntemiyle yeni bir insan türünün oluşturulması hedeflenmişti.³⁶

Halil Edhem Bey, İstanbul yönetiminde etkin bir şehremini olmak gayesindeydi. Bunun için, Belediye Meclisi ile yapılan görüşmeler sonucunda Şehremaneti kadrosunda

31 Farsça bir kelime olup başlangıçta genel olarak günümüzdeki hastane anlamında kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başından itibaren yalnızca akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayan hastaların konulduğu yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz.: *Fatih Artvinli, Delilik, Siyaset ve Toplum...*, s. 25.

32 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 10 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

33 Sergi gemisi, Rusya'dan 1909 yılının aralık ayı içerisinde İstanbul'a gelmiş ve Galata rıhtımında ziyarete açılmıştı. İstanbul'un kolluk kuvvetleri bu geminin güvenliğine ayrıca dikkat etmişti. Bkz.: "Rus Sergisi", *Yeni Tanin*, 13 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 3. Sonraki günlerde verilen ilanlarda gemi ismi "İkinci Nikola" olarak geçmekteydi. Bkz.: "Rus Saih Sergisi" *Yeni Tanin*, 15 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 4.

34 "Rus Saih Sergisinde", *Yeni Gazete*, 4 Kanun-ı Sani, 1325 (1910), s. 3.

35 Osman Nuri, "Su Meselesi", *Yeni Tanin*, 16 Kanun-ı Sani, 1325 (1910), s. 2.

36 Zafer Toprak, "Belediye Zabıtası", *DBİA*, C. 2, s. 145-148.

düzenlemeye gitmiş ve ilk iş olarak yaşlı ve sağlık durumu elverişli olmayan memurların emekliye ayrılmasını istemişti. Daha sonra kadro düzenlemesi için yapılan çalışmanın ayrıntılarını rapor halinde Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti. Nezaret, bu konuda araştırma yaptıktan sonra³⁷ Şehremanetindeki kadro düzenlemesini kabul etmişti.³⁸

Halil Edhem Bey döneminde İstanbul'da bazı ilkler de yaşanmıştı. Bunlardan biri 5 Eylül 1909 tarihli kararla Hamallar Kethüdalığı'nın kaldırılması olmuştu. Kethüdalığa ilişkin hak ve salahiyetler belediye ve zabıta dairelerine verilmişti.³⁹ Bu uygulama ile kent kültürünün İstanbul'da pekişmesi beklenmişti.

Şehremini, İstanbul'un haritasının yenilenmesi konusunu da önemsemişti. Dahiliye Nezareti ile yapılan görüşme sonucunda İstanbul haritasının düzenlemesi için yerli ve yabancı mühendislerden oluşan karma komisyonun⁴⁰ çalışmasına karar verilmişti.⁴¹

1909 yılı Eylül'ünde Ramazan ayı etkinlikleri kapsamında Şehzadebaşı'nda bir tiyatro kurulması için Birinci Daire (Beyazıt) tarafından Şehremanetinden izin istenmişti. Şehremanetinde yapılan görüşmeler sonucunda tiyatrolara yalnızca 1908 yılı için müsaade edildiği, 1909 yılı içinse ahşap tiyatroların kurulmasına ve oyun sahnelenmesine onay verilmeyeceği kararı çıkmıştı.⁴² Bu başvurunun reddedilme sebepleri arasında ahşap tiyatronun yanma ya da çökme riski bulunuyordu.⁴³

Maliye Nezareti de İstanbul'un imarı ve düzenlenmesi için Şehremaneti bütçesine 40 bin lira yardımda bulunmuştu. Halil Ethem Bey ise bu yardımla kısa zamanda gerekli olan girişimlerin yapılacağını söylemişti.⁴⁴ Şehremini, kısa süre sonra Fransa'dan mühendis getirilmesi için Fransa elçisi ile iletişime geçmiş, mühendisin İstanbul'a gelmesi için işlemleri başlatmıştı.⁴⁵

37 “Şehremaneti Tensikatu”, *Sabah*, 1 Eylül, 1325 (1909), s. 2.

38 “Şehremaneti”, *Sabah*, 3 Eylül 1325 (1909), s. 2.

39 Bu talimatın, geleneksel ile çağdaş bir potada eritme çabası önemliydi. Bahsi geçen tarihten itibaren hamal olmak isteyen biri Osmanlı vatandaşı olmak, herhangi bir suçtan ceza almamış olmak zorundaydı. Yaş ve vücutça hamallığa elverişli görülenler belediye tarafından göreve kabul edilecekti. İskele ve köşe hamallarıyla birlikte çalışan mahalle hamalları içlerinden destekledikleri bir hamalı mensup olduğu belediye dairesinin başkanı tarafından, belediye meclisinin kararlarıyla hamalbaş tayin edilebilecekti. Bkz.: Zafer Toprak, “Belediye Zabıtası”, *DBIA*, C. 2, s. 145-148.

40 “İstanbul Kadastrosu”, *Sabah*, 1 Eylül 1325 (1909), s. 2-3.

41 20 Kasım 1909'da İstanbul Şehremaneti ve Paris Tedkikat ve Ameliyat-ı Topografya Cemiyet-i Umûmiyesi arasında bir anlaşma yapılmıştı. Lion Belediyesi baş mimarı Mösyö Auric 137 lira maaşla Şehremaneti Fen İşleri Müşavirliğine getirilmişti. Bkz.: Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 237.

42 “Tiyatrolar”, *Sabah*, 2 Eylül 1325 (1909), s. 3

43 Konu ile detaylı bilgi için bkz.: Oya Şenyurt, “Geç Osmanlı'da Tiyatro Tepkilerin Gölgesinde Şehzadebaşı'nda Kagir Tiyatro Binalarının İnşa Süreci”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, 2023, s. 28-56.

44 “Şehrimiz Güzelleşiyor”, *Sadâ-i Millet*, 14 Teşrin-i Evvel 1325 (1909), s. 3.

45 “Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye”, *Yeni Gazete*, 7 Kanun-ı Evvel 1909 1325 (1909), s. 3.

1.3. Şehir İçi Ulaşım

Çağdaş kentin asıl göstergelerinden biri olan kitle ulaşım önemli bir yere sahipti. İstanbul'da dönemin kitle ulaşım araçları Şirket-i Hayriye, Anadolu ve Rumeli Banliyö Hatları, Seyrüsefain, Tünel Şirketi ve Dersaadet Tramvay Kumpanyası olarak sıralanabiliyordu.⁴⁶

Halil Edhem Bey döneminde ise İstanbul'un kitle ulaşım araçlarından biri olan atlı tramvay⁴⁷ kullanımına devam edilmişti. İstanbul sokakları ve kaldırımlarının dar olması sebebiyle atlı tramvayların kullanımı İstanbul halkını rahatsız eden unsurlardan biri olmuştu. *Karagöz* dergisi, atlı tramvayları İstanbul'un halkının başına bela ve insanların evlerine sağ salim ulaşmasına engel olarak görmüştü. Dergiye göre sokaklar sağlam ayakkabıları yırtacak kadar kötüydü, Şehremaneti ve belediyeler bu konuyla ilgilenmiyordu.⁴⁸

Çırağan Sarayı⁴⁹ Beşiktaş'ta bulunuyordu ve burası Eminönü'nde bulunan devlet dairelerine epey uzaktı. Bu durumda memur, vatandaş ve milletvekilleri ulaşım konusunda bazı zorluklar yaşıyordu. Şehremaneti, bu zorlukları gidermek amacıyla bir dizi önlem almıştı. İlk iş olarak Sirkeci-Beşiktaş arasındaki vapur seferlerinin artırılmasına karar verildi. Ardından Şirket-i Hayriye'nin⁵⁰ Beşiktaş İskelesi'ni Sefaizade Yalısı'na nakletmesi istendiyse⁵¹ de buranın Çırağan Sarayı'na daha uzak olmasından dolayı bu istekten kısa süre sonra vazgeçildi. Bununla birlikte Meclis-i Mebusan önüne bir iskele yapılması ve vapurların buraya uğramaları düşünülmüş ve çalışmalar başlatılmıştı.⁵²

46 Zafer Toprak, *Belediye Zabıtası*, s. 145-148.

47 Atlı yolcu arabalarının raylar üstünde hareket ettirilmesiyle ortaya çıkan ilk atlı tramvaylar 1800'lerin ilk yarısında Amerika'da kullanılmaya başlanmıştı. Bu uygulama kısa süre sonra Avrupa'daki ülkelerin başkentlerine yayılmıştı. İstanbul'da atlı tramvay için çalışmalar 1869'da başlamış, tramvayların işlemesi için gereken bölgeler belirlenmişti. 1870'te güzergahlar arasında raylar döşenmeye başlamış ve ilk atlı tramvay 1871 yılında Azapkapısı-Beşiktaş arasında işletilmişti. Bkz.: Melek Çolak, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 22, S. 22, 2003, s. 75-76.

48 "Takvim Haberleri", *Karagöz*, 14 Teşrin-i Evvel 1325 (1909), S. 135, s. 4.

49 II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra Çırağan Sarayı Meclis-i Mebusan'a tahsis edilmişti. Meclis-i Mebusan'ın ikinci devre oturumu 14 Kasım 1909'da açılmıştı. Buna rağmen Çırağan Sarayı'nın ana binası 19 Ocak 1910 tarihinde çıkan bir yangın sonucunda tamamen yanmıştı. Bkz.: Selda Kalfazade, "Çırağan Sahil Sarayı", *DİA*, C. 7, s. 305.

50 Türkiye'de kurulan ilk anonim şirket ve faaliyete geçen ilk toplu taşıma işletmesi olmuştu. Şirketin kuruluşu Fuad ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Romanya'da Tuna nehri üzerinde çalışan yolcu vapurlarından ilham alarak yaptıkları çalışma ile gerçekleşmişti. Dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid'in onay vermesi üzerine 17 Ocak 1851'de şirketin kuruluşu tamamlanmıştı. Bkz. Ali İhsan Öztürk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 103.

51 "İstanbul Haritası Tanzimi Komisyonu", *Sabah*, 12 Teşrinisani 1325 (1909), s. 3.

52 "Beşiktaş İskelesi", *Yeni Gazete*, 4 Teşrin-i Sâni 1325 (1909), s. 2.

Şehremaneti, Eminönü-Yıldız (Beşiktaş) arasında ise tünel inşa etmek istemişti. Şehremaneti'nin teknik komisyonu bu konuda inceleme yapmak için görevlendirilmişti.⁵³

Halil Edhem Bey döneminde hava muhalefeti sebebiyle istenmeyen durumlar da yaşanmıştı. İstanbul'da yaşanan büyük bir fırtınada Kadıköy Rıhtımı hasar görmüştü. Halil Edhem Bey tarafından On Sekizinci Daire (Beşiktaş) hasar tespiti için görevlendirilmiş ve hazırlanan rapor sonucunda rıhtımın onarılmasına karar verilmişti.⁵⁴

Karaköy ve Eminönü'nü birbirine bağlayan bir ahşap köprü vardı.⁵⁵ Bu ahşap köprü yerine demir köprü yapılması düşünülmüştü. 1906 yılında demir köprü inşası başlamış ve 1910 yılında tamamlanmıştı.⁵⁶

2. Şehremanetin Bütçe Sorunu

Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun kötü olması ve yabancı devletlerden alınan dış borçların ödenememesi Duyûn-ı Umûmiye⁵⁷ İdaresi'nin kurulmasına sebep olmuştu. Mevcut ekonomik durum İstanbul'u da etkilemişti. Rakım Ziyaoğlu'na göre, İstanbul'un ekonomik problemler ve geçim sıkıntısı içinde olması Meşrutiyet'in ilanına dahi gölge düşürebilecek nitelikteydi.⁵⁸

Halil Edhem Bey'in ekonomik açıdan zor süreçte Şehremini olması bütçe sorununu beraberinde getirmişti. Kendisi, İstanbul'u ekonomik darboğazdan kurtarmak ve dairelerin de mali durumunu öğrenmek amacıyla bir inceleme yaptırmıştı. Yapılan araştırma

53 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 10 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

54 "Kadıköy Rıhtımı", *Yeni Gazete*, 14 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

55 1876 yılında İstanbul'da bulunan İngiliz diplomat Salisbury, Karaköy-Eminönü arasında bulunan ahşap köprü için olumsuz bir yorumda bulunmuştu. Ona göre bahsi geçen köprüye katlanan halk her türlü siyasi yönetime katlanabilir. Bkz.: "Enebilerin İstanbul Hakkındaki Mütalaaları", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, S. 2, 1 Teşrin-i Evvel 1340 (1924), s. 30.

56 "Enebilerin İstanbul Hakkındaki Mütalaaları", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, s. 30-31; Yusuf Yıldırım, *Emin Erkul'un Mesleki ve Siyasi Biyografisi*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 85.

57 1881-1928 arası dönemde Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını denetleyen müessesenin ismidir. Bu idare Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulmuştu. Duyûn-ı Umûmiye sözcük olarak "Genel Borçlar" anlamına gelmektedir. Duyûn-ı Umûmiye binası, İstanbul'un Eminönü ilçesinde bulunmaktaydı. 1875 yılında iflasını açıklayan Osmanlı Devleti'nin 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle alacaklarının çıkarını korumak ve borçlarının bir plan içinde ödenmesini sağlamak için Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Bkz.: Dilek Temiz Dinç, "Düyûn-u Umumiye", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/duyun-u-umumiye/?pdf=3689>, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024.

58 Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları: Şehreminleri: Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1971, s. 173.

sonucunda dairelerin ekonomik durumunun iyi olmadığı anlaşılmıştı.⁵⁹ Yirmi dairenin toplam geliri yaklaşık 138 bin 900 lira olduğu halde gideri 175 bin 290 lira olarak hesaplanmıştı. Şehremanetin ise geliri 46 bin 800 lirayken gideri 198 bin liraydı. Şehremanetin gideri yirmi dairenin giderinden fazla olmasına rağmen, geliri yirmi daire gelirinden 92 bin 100 lira eksikti. Yirmi dairenin yalnızca üçünün geliri giderinden fazlaydı. Bu daireler ve gelirleri şöyleydi: Birinci Daire (Beyazıt) 7 bin 600 lira, Dokuzuncu Daire (Arnavutköy) 7 bin lira, On Altıncı Daire (Üsküdar) 300 lira. İstanbul daireleri dışındaki kurumlara bakıldığında İstanbul Yetimhanesi, Akıl Hastanesi ve diğer hastanelerin gelirlerinin giderlerine göre az olduğu görülmüştü. Örneğin, Etfal Hastanesi'nin geliri 8 bin 300 lira iken gideri 12 bin liraydı. Darülaceze'nin gelirin ise giderine eşit olduğu anlaşılmıştı.⁶⁰

1910 yılı Şehremaneti bütçesi tahmini olarak 227 bin 800 lira açık vermişti. Bütçe açığının artışında Osmanlı Bankası'ndan alınan faizli borçlarla İstanbul Su Şirketi ve Havagazı Fabrikası'ndan alınan borçların etkisi olmuştu. Şehremanetin bütçesine yüklenen borçlar ve masraflar dahil edildiğinde bütçe açığı daha da büyümüştü. Halil Edhem Bey, bütçe açığını kapatmak için kaynak arayışına girmişti. Bu bağlamda Şehremaneti tarafından Bâb-ı Âli'ye emlak, kazanç ve patent vergisine zam getirilmesi teklifi götürülmüştü. Teklifin Hükûmet tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulması için kanun düzenlemesi yapılmıştı. Şehremaneti, sıralanan vergilere yapılacak olan zamlarla bütçe açığını kapatmaya çalışsa da bir sonuca varılamamıştı. Ayrıca Haliç Vapurları işletmesinden hükûmete ayrılan hissenin tamamının Şehremanetine bırakılması için çalışma başlatılmıştı. Kadıköy Rihtımı ve Dolmabahçe Havagazı Fabrikası'nın Şehremanetine devri konusunda Hükûmet ile görüşülmüşse de olumlu bir gelişme yaşanmamıştı. Buna rağmen İstanbul'da yıllık 600 bin lira geliri olan köprülerin 1910 yılının Mart ayı itibarıyla Şehremanetine devredilmesi kararı alınmıştı.⁶¹

59 Şehremaneti borçlanma yoluyla elde ettiği bir miktar gelirin 200 bin lirasını Terkos Su Şirketi'ne borç olarak vermişti. Şehremanetin bütçesi kötü durumdayken borç veriyor olması dikkat çekiciydi. Bkz.: "Küçük Havadisler", *Tanin*, 3 Ağustos 1325 (1909), s. 4.

60 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 234.

61 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 234.

Şehremaneti, bütçe açığını kapatmak ve şehrin imarı için gerekli parayı temin etmek için piyango⁶² düzenlenmek istemiş⁶³, bunun üzerine Dahiliye Nezareti'ne başvurmuştu. Nezaret, piyango için Şehremanetinden Avrupa'dan katalog getirilmesi için Ziraat Bankası Muhasebesi'nden bilgi almasını önermişti.⁶⁴ Daha sonra Şehremaneti, Deutsche Orient Bankası ile bir milyon liralık borçlanma sözleşmesi imzalama kararı almıştı. Banka, üstünlük hakkının kendisinde olması şartıyla 100 bin lira avans vermeyi de kabul etmişti. Söz konusu şart hükûmet tarafından kabul edilmemiş ve Şehremaneti başka bankalarla iletişime geçmişti. Fakat bankaların üstünlük hakkı isteği, yüksek faiz uygulamaları ve verilecek avansların azlığı Şehremaneti tarafından uygun görülmemişti.⁶⁵

Halil Edhem Bey, uygun şartlarda 1 milyon lira borç sözleşmesi yapılacak banka arayışına devam etmişti.⁶⁶ Borçlanma gerçekleştiği takdirde köprü gelirlerinin, köprü gelirleri yeterli görülmezse petrol depolarının karşılık gösterilmesi düşünülmüştü. Ayrıca borçlanmanın gerçekleşmesi için ilgili kanun maddesine göre borçlanma tutanaklarının hükûmete yollanması, hükûmetin izninin alınması ve tutanakların Meclis-i Mebusan' da görüşülmesi ve onaylanması gerekmektedir.⁶⁷ Bağdat Milletvekili olan

62 Geçmiş epey eskiye dayanan ve birçok toplumca oynanan şans oyunları bir müddet sonra Batılılaşmanın da tesiriyle Osmanlı'da da görülmeye başlanmıştı. Osmanlı'da piyango çekilişleri, ilk önce gayrimüslim ve Levanten halk arasında başlamıştı. Şans oyunları, çoğu zaman İslam hukukuna dayandırılarak yasaklanmıştı. Buna rağmen bir şekilde Osmanlı'da kendine yer bulmuştu. Şöyle ki zamanla piyango tertip eden birçok girişimci ortaya çıkmıştı. 1800'lerin sonlarında "Piyango Biletleri Hakkında" ismiyle ve toplam dokuz maddeden oluşan bir Piyango Kararnamesi yayımlanmıştı. Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan bu düzenleme ile piyangoculuk faaliyetlerinde tam bir yapılanmaya gidilmiş ve bu faaliyetler hukuksal bir zemine oturtulmuştu. Bununla birlikte piyangoculuk alanında hızlı bir inkişaf yaşanmıştı. Bkz: Kevser Değirmenci, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Darıca Rum Mektebi Yararına Düzenlenen Piyango Çekilişleri", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 19, Haziran 2023, s. 124-126.

63 Piyango gelirlerinin bir kısmını hastane ve hayır kurumlarına paylaşma kararı alınmıştı. Bkz.: "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 7 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 3.

64 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Mukarreratı", *Sabah*, 3 Eylül 1325 (1909), s. 2.

65 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 234.

66 Borçlanma işinde bir sonuca varılamaması İstanbul basını tarafından eleştirilmişti. Kış mevsimiyle yağmur ve karın başlayacağı, sokakların durumunun daha kötü olacağı ve İstanbul'un zaruri ihtiyaçlarının olduğu vurgusu yapılmıştı Bkz.: "Şehremaneti İstikrazı", *Sabah*, 9 Teşrin-i Sâni 1325 (1909), s. 3.

67 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s.235.

Babanzade Hakkı Bey⁶⁸, Şehremanetinin 1 milyon lira borçlanma konusunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi üzerine önemli yorumlarda bulunmuştu. Ona göre belediye bu parayı sokaklar, tramvaylar, nakil araçları için harcayacaktı. Şehirde göze çarpacak maddi, fiili birtakım işlerin yapılması isteniyordu. Vapur ve iskeleler yenilenmeliydi. Şehremaneti 1 milyon lirayı bütçesine dahil ederek zaman kaybetmeden bu işlere girişmeliydi.⁶⁹ İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahid Bey'e⁷⁰ göre ise Şehremini Halil Edhem Bey'e şehri yönetmek için verilen para azdı. Daha önce Şehremanetine ait olan gelirlerin bir kısmı Hazine-i Maliye'ye bağlanmıştı. Ona göre İstanbul yalnız bir Osmanlı memleketi değil Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentiydi ve her milletin başkentini en iyi şehir haline getirmek için çalışması gerekmektedir. Bununla birlikte Mecliste Bütçe Encümeni'nin Şehremanetine verilecek borcu onaylamaması kabul edilmesi zor bir kardı.⁷¹

Yaşanan ekonomik darboğaz ve borçlanma arayışına ek olarak dairelerin inşaat ve genel giderleri için 1910 yılı içerisinde gerekli olan para yaklaşık 468 bin 800 lira olarak hesaplanmıştı. Dairelerin söz konusu çalışmalar için talep ettikleri miktarlar şu şekilde sıralanmıştı; Birinci Daire (Beyazıt) 40 bin lira, Beşinci Daire (Eyüp) 19 bin lira, Altıncı Daire⁷² (Beyoğlu) 93 bin lira, Yedinci Daire (Hasköy) 10 bin lira, Onuncu Daire

68 Babanzade İsmail Hakkı Bey, Irak'ın Süleymaniye şehrinin tanınmış aşiretlerinden biri olan Baban ailesine mensuptu. İsmail Hakkı Bey'in babası Mustafa Zihni Paşa, Mithat Paşa'nın Bağdat valisi olduğu süreçte mühürdarlığını yapmıştı. Mustafa Zihni Paşa'nın beş oğlu vardı ve İsmail Hakkı Bey bu beş oğuldan biriydi. İsmail Hakkı Bey, ilköğrenimini Bağdat'ta tamamlamış, sonra ailesinin İstanbul'da yaşamaya karar vermesi üzerine eğitim hayatına İstanbul'da devam etmişti. Liseyi bitirdikten sonra Mülkiye Mektebi'ne giren İsmail Hakkı Bey, Sultan II. Abdülhamid'e yönelik muhalefet eden bazı girişimleri desteklemesi sebebiyle bu okuldan atılmıştı. Sonrasında eğitim hayatına Hukuk Mektebi'nde devam etmiş ve bu okuldan 1902 yılında iyi bir derece ile mezun olmuştu. İsmail Hakkı Bey, II. Meşrutiyet döneminde anayasa hukuku konusunda ün yapmış isimlerinden biri olmuştu. Çok yönlü bir Osmanlı aydını olan İsmail Hakkı Bey, hem gazeteci hem de siyasetçi olarak çalışmıştı. 1908 seçimlerinde Bağdat'tan, 1912 seçimlerinde ise Divaniye'den milletvekili seçilmiş, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde -1911 yılında- kısa süreliğine de olsa Maarif Nazırlığı yapmıştı. Bunlar dışında Mülkiye Mektebi'nde hukuk dersleri de vermişti. Bkz: Faysal Mayak, "Osmanlı Basınında Babanzade İsmail Hakkı Bey (1909-1912)", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, 2021, s. 359.

69 Babanzade İsmail Hakkı, "Şehremaneti İstikrazı" *Yenin Tanin*, 14 Kanun-u Evvel 1325 (1909), s. 1.

70 Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) 1875 yılında Balıkesir'de doğmuştu. Babası Maliye memurluğu yapan Ali Rıza Efendi, annesi ise Fatma Neyyire Hanım'dı. İlk ve orta öğrenimini Serez'de ve İstanbul'da tamamlamıştı. 1893'te başladığı Mülkiye Mektebi'ni de 1896'da bitirmişti. Daha sonra ise Maarif Nezareti'nin çeşitli yazı işlerinde 1901'e kadar çalışmıştı. 1901-1908 yılları arasında Vefa ve Mercan idadilerinde hem öğretmenlik hem de müdürlük yapmıştı. II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştu. Hüseyin Cahit Bey, Hüseyin Kâzım Kadri ve Tevfik Fikret'le beraber 1 Ağustos 1908 tarihinde *Tanin* gazetesini çıkarmaya başlamıştı. O dönem yapılan seçimlerde ise İstanbul milletvekili seçilmiş ve meclise girmişti. Bkz.: Ömer Faruk Huyugüzel, "Yalçın, Hüseyin Cahit", *DİA*, C. 33, 2013, s. 300-301.

71 Hüseyin Cahid "Şehremaneti İstikrazı", *Yeni Tanin*, 27 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 1.

72 İstanbul'daki modern belediyecilik telakkisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. 1868'de çıkarılan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile Beyoğlu, Maçka ve Kurtuluş bölgeleri Altıncı Daire olarak tespit edilmişti. Bkz.: İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 436; Serkan Tuna, "Tepebaşı Bahçesi'nin İstanbul Şehremaneti'ne Devri Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2021, s. 458.

(Yeniköy)16 bin lira, On İkinci Daire (Büyükdere) 21 bin lira, On Üçüncü Daire (Beykoz) 61 bin lira, On Beşinci Daire (Beylerbeyi)13 bin lira, On Altıncı Daire (Üsküdar) 11 bin lira, On Yedinci Daire (Doğancılar) 51 bin lira, On Sekizinci Daire (Kadıköy) 10 bin lira, On Dokuzuncu (Adalar) Daire 54 bin lira. Şehremaneti, Etfal Hastanesi ve Darülaceze'ye ise 1910 yılı bütçesinde pay ayıramamıştı. Halil Edhem Bey, dairelerin talep ettikleri bütçe ile yapacakları teşebbüs ve projeleri açıklayan evrakları Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'ye ulaştırmasını istemişti.⁷³

Şehremanetinin bazı projeleri yaşanan ekonomik sıkıntı sebebiyle gerçekleşmemişti. Bu işler Kadıköy ve Tophane'deki havagazı fabrikalarının satın alınması, Kadıköy ve Haydarpaşa arasında rıhtım inşa edilmesi, İstanbul lağımalarının ıslah edilmesi ve Kasımpaşa Deresi'nin örtülmesiydi.⁷⁴ Ayrıca Şehremaneti bütçesine katkı sağlamak amacıyla yük araçlarından yıllık 1.500 kuruş vergi alınması ve bu araçların 3.000 kilodan fazla yük taşınamaması kararı alınmıştı.⁷⁵

3. Daireler Arası Çekişme ve Halil Edhem Bey'in İstifası

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında dairelere yönetim ve finansal yönden özerk bir pozisyon tanınmıştı. Daire başkanları da seçilmiş meclis üyeleri içinden atanmıştı. Bu durum, dairelerin Şehremanetinde ayrı bir yönetim birimi olarak hareket etmelerini kolaylaştırmıştı. Bunun yanı sıra Şehremanetinin yerel hizmet sorumluluğunu Dahiliye Nezâreti⁷⁶, Nafia Nezâreti⁷⁷ ve Evkaf Nezâreti⁷⁸ gibi kurumlar ile paylaşması hizmet yönetiminde aksaklıkların çıkmasına sebep olmuştu.⁷⁹

73 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 235.

74 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri...*, s. 236.

75 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 17 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

76 Nezaret, Osmanlı Devleti'nde 1836'da kurulmuştu. Cumhuriyet döneminde ise İçişleri Bakanlığı adını almıştı. Bkz.: Mehmet İpşirli, "Dahiliye Nezâreti", *DİA*, C. 8, s. 414.

77 Osmanlı Devleti'nde 1848 yılında kurulan Nafia Nezâreti'nin öncelikli amacı, ülke içinde ulaşımı sağlayacak yolları inşa etmektir. Bu amaç için de siyasi, askeri ve ticarî yönden en az süren ve ideal güzergâhların hem hızlı hem de iyi bir şekilde yapılmasını içeren projelerin hazırlanıp yürürlüğe konulduğu görülmüştür. Bkz.: Şenay Atam, "Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)", (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafia-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/>, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024.

78 Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün vakıfların, yönetiminden; denetiminden sorumlu kurumdur. Bkz.: Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *DİA*, C. 11, s. 521.

79 Tarkan Oktay, "Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla İstanbul'un Yönetimi", *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, (Çevrimiçi), <https://istanbultarihi.ist/81-tanzimattan-xxi-yuzyila-istanbulun-yonetimi>, Erişim Tarihi: 4 Mayıs, Haziran 2024. II. Meşrutiyet döneminde özerk belediyeçilik uygulamasından kısa sürede vazgeçilecekti. Merkezîyetçi anlayış sadece İstanbul'la sınırlı kalmayacak ve diğer vilayetlerde de uygulanacaktı. Bkz.: Umut Dere, *Neşter, Süngü ve Siyaset...*, s. 169.

Dairelerin kendi içinde de anlaşmazlıklar yaşanmıştı.⁸⁰ Halil Edhem Bey bu anlaşmazlıklarla da ilgilenmek zorunda kalmıştı. Örneğin, Üçüncü Daire'de (Fatih) mühendis olan Saffet Bey başka daireden maaşına iki yüz kuruş zam teklifi almış ve o daireye geçmişti. Daireler arasında huzursuzluk çıkaran bu olay, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'de de tartışılmıştı.⁸¹ Başka bir gerginlik ise On Beşinci (Beylerbeyi) ve On Yedinci (Doğancılar) daireler arasında yaşanmıştı. Kısıklı bölgesinin hangi daireye ait olduğu taraflar arasında ihtilafa neden olmuş ve Halil Edhem Bey, birkaç memuru bu konuda araştırma yapmak üzere görevlendirmişti. Yapılan araştırma sonucunda Kısıklı'nın On Yedinci Daire'ye bağlı olduğu anlaşılmıştı.⁸²

Halil Edhem Bey, şehir işleri için borçlanma çabasının sonuçsuz kalması ve Birinci Daire (Beyazıt) ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle 12 Ekim 1909'da görevinden istifa etmiş, çok geçmeden Şehremaneti memurlarının ısrarı neticesinde istifasını geri çekmişti.⁸³ Şehremini, istifasını geri çekmesinden birkaç ay sonra görevinden yine istifa etmek istemişti. Şehremaneti memurlarının ısrarı üzerine yine istifasını geri almış ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'de bir açıklama yapmıştı. Ona göre Şehremanetinin geliri 330 bin liradan 180 bin liraya düşmüş ve yapılan piyango sadece memur maaşlarını karşılamıştı. 1910 yılı için düzenlenen bütçede memurların maaşını ödemede zorluklar yaşanacaktı. Şehrin imarı için de bütçe ayırmak mümkün değildi. Şehremanetine ait olan bazı vergi gelirleri Maliye Nezâreti'ne geçmiş ve Şehremaneti ile Nafia Nezareti arasında fikir ayrılığı yaşanmıştı. Halil Edhem Bey'in bu açıklaması üzerine Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye üyeleri onay vermiş, bu çıkmaza çözüm için dört maddelik bir tasarı hazırlayıp Dahiliye Nezâreti'ne yollama kararı almıştı. Tasarı, Dahiliye Nezâreti tarafından kabul edilmediği takdirde Şehremanetinin tüm memurları istifa etme kararı almıştı.⁸⁴ Nezarete yollanan tasarrının içeriği özetle İstanbul düzeninin işler bir halde olması için ayrı bir idare halinde bulunması gerektiğiydi.⁸⁵

Bahsi geçen gelişmelerden kısa süre sonra Şehremini Halil Edhem Bey son kez istifasını sunmuş ve istifası 3 Şubat 1910 tarihinde⁸⁶ Dâhiliye Nezareti tarafından kabul

80 Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 103.

81 "Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 10 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

82 "İki Belediye Dairesi Arasında", *Yeni Gazete*, 15 Kanun-ı Evvel 1325 (1909), s. 2.

83 "İstifalar", *Sabah*, 14 Teşrin-i Evvel 1325 (1909), s. 3.

84 "Şehreminin İstifası" *Yeni Gazete*, 2 Kanun-ı Sani 1325 (1910), s. 1.

85 "İstanbul Vilayeti, Şehremaneti", *Yeni Gazete*, 5 Kanun-ı Sani 1325 (1910), s. 2.

86 Halil Edhem Bey'in istifa tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda birtakım farklılık mevcuttur. Örneğin Osman Nuri Ergin, Halil Edhem Bey'in 15 Ocak 1910'da istifa ettiğini belirtmektedir. Bkz.: Osman Nuri, "Şehreminler", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, No: 5, 1 Kanun-ı Evvel 1341 (1925), s. 113-122.

edilerek yerine vekâleten Tevfik Bey atanmıştı. Şehremanetinin yaşadığı ekonomik zorluklar Halil Edhem Bey'in istifa kararı almasında önemli rol oynamıştı.⁸⁷

Sonuç

19. yüzyıl sona erip 20. yüzyıl başlarken Osmanlı Devleti'nin önemli kurumlarında eğitimci, müdür ve memur olarak görev alan Halil Edhem Bey'in İstanbul'a Şehremini olarak atandığı dönem tarihsel açıdan önemli bir yere sahipti. Bu dönemde 31 Mart Vak'ası ve Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi gibi önemli olaylar yaşanmış, bu gelişmeler siyasal kriz ve kısa ömürlü hükûmetlere neden olmuştu. Ayrıca dış borçlanmanın giderek artması mali krizleri de tetiklemişti. Böylesine zor bir süreçte şehrin imarı ve düzeni söz konusu olduğunda ise Halil Edhem Bey akla gelen ilk isimlerden biri olmuştu. Şehremini Halil Edhem Bey, İstanbul halkının sağlığına özen göstermiş, şehirde salgın hastalıklarla mücadele için önlemler almış, halk sağlığını tehlikeye sokan kişi ve kurumlara caydırıcı cezalar verilmesini sağlamıştı. Ayrıca şehirdeki hastanelerin tadilat ve ihtiyaçlarıyla ilgilenilmişti. Halil Edhem Bey, şehir içi ulaşımda yaşanan sorunların çözümü yönünde de çalışmalar yapmıştı.

Halil Edhem Bey'in ekonomik açıdan zor bir süreçte göreve gelmesi, bazı problemleri de beraberinde getirmişti. O, bu dönemde Şehremanetinin gelir gider dengesini sağlamak için borçlanma yolunu denemişti. Buna rağmen gerek yüksek faizler gerek dönemin hükûmetinin borçlanmaya sıcak bakmaması ekonomik darboğazın derinleşmesine yol açmıştı. Mevcut ekonomik durum Şehremaneti gelirlerinin artırılması, derelerin ıslahı, süt ve süt ürünleri satıldığı yerler ve inek ahırlarının şehir dışına taşınması, Kadıköy ve Haydarpaşa arasında bir rıhtım inşa edilmesi gibi projelerin hayata geçirilmesini engellemişti.

Halil Edhem Bey'in şehir yönetiminde özerk bir yapının söz sahibi olması ve Nezaretlerin şehir yönetimine dahil edilmemesi isteği, yerel yönetimler tarihi açısından önemli bir yere sahipti. Kendisi, yaşanan mali sorunların nedenleri arasında şehirde özerk bir idarenin olmayışını göstermişti. Kısa süren Şehremaneti döneminde İstanbul'a faydalı olmaya çalışan Halil Edhem Bey, şehrin tarihinde ismi pek bilinmeyen bir şahsiyet olarak yerini almıştı.

87 "İstifalar", *Yeni Tanin*, 21 Kanun-ı Sani 1325 (1910), s. 4.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi

İBB Atatürk Kitaplığı Dijital Arşivi

2. Süreli Yayınlar⁸⁹

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Karagöz

Sabah

Sadâ-i Millet

Tanin

Yeni Gazete

Yeni Tanin

Yeni Türk Mecmuası

3. Araştırma Eserler

Artvinli, Fatih: *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2017.

Çolak, Melek: ‘‘XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da Trafik ve Tramvay’’, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 22, S. 22, 2003, s. 75-87.

Değirmenci, Kevser: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Darıca Rum Mektebi Yararına Düzenlenen Piyango Çekilişleri, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 19, Haziran 2023, s. 123-139.

88 Kullanılan arşiv belgelerinin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

89 Kullanılan süreli yayınların ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

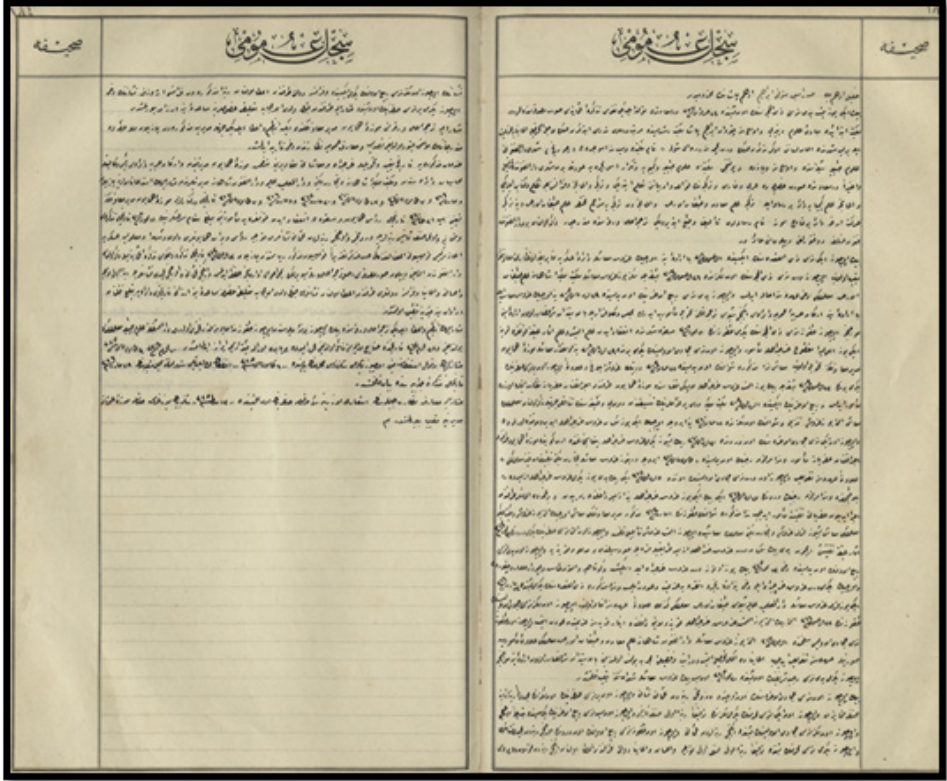
- Dere, Umut: *Neşter, Süngü ve Siyaset Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Op. Dr. Emin Erkul, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2024.*
- “Eldem, Halil Edhem”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 151.
- Ergin, Osman Nuri: *Beledi Bilgiler*, Hamit Bey Matbaası, İstanbul, 1932.
- Ergin, Osman Nuri: *İstanbul Şehreminleri*, haz.: Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul Büyükşehir Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1996.
- Eyice, Semavi: “Halil Ethem Eldem mad.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 18-21.
- Gökçaçı, Mehmet Ali: *Dünyada ve Türkiye’de Belediyecilik*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Güneş, Songül: “Muhittin Memduh Üstündağ’ın İstanbul Valiliği ve Belediye Reislği Dönemi (1926-1938)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 40, 2021, s. 279-312.
- Huyugüzel, Ömer Faruk: “YALÇIN, Hüseyin Cahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s. 300-301.
- İpşirli, Mehmet: “Dahiliye Nezâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 414-416.
- Kalfazade, Selda: “Çırağan Sahil Sarayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 304-308.
- Mayak, Faysal, “Osmanlı Basınında Babanzade İsmail Hakkı Bey (1909-1912)”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, 2021, s. 381-394.
- Ogan, Aziz: “Bay Halil Ethem”, *Yeni Türk Mecmuası*, C. 7, S. 73, 1939, s. 4-8.
- Ogan, Aziz: “Halil Edhem”, *Halil Eldem Hatıra Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948.
- Oktaç, Tarkan: *Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Ortaylı, İlber: *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Önel, Emine: “Halil Edhem Eldem Yalısı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 512.
- Özkan, Ela: “19. Yüzyıl’da Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 2, 2020, s. 415-426.
- Öztürk, Ali İhsan: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Öztürk, Nazif: “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 521-524.

- Süreyya, Mehmed: *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, ed. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şenyurt, Oya: “Geç Osmanlı’da Tiyatro Tepkilerin Gölgesinde Şehzadebaşı’nda Kagir Tiyatro Binalarının İnşa Süreci”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, 2023, s. 28-56.
- Toprak, Zafer:” Belediye Zabıtası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 145-148.
- Tuna, Serkan: “Tepebaşı Bahçesi’nin İstanbul Şehremaneti’ne Devri Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2021, s. 456-470.
- Yıldırım, Yusuf: *Emin Erkul’un Mesleki ve Siyasi Biyografisi*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Ziyaoğlu, Rakım: *İstanbul Kaduları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1971.

4. İnternet Kaynakları

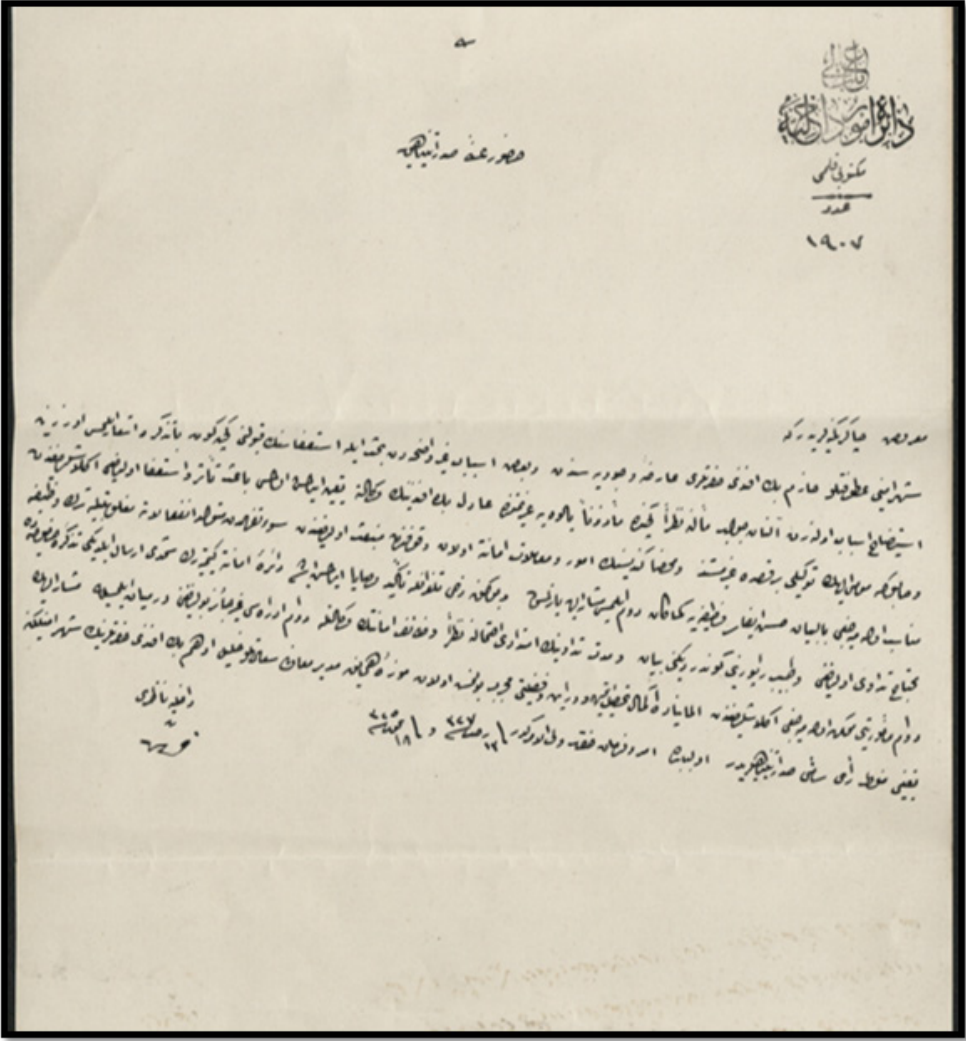
- Müze Müdürü Halil Ethem (Eldem) Bey.”, (Çevrimiçi), <https://arsiv.ttk.gov.tr/details?id=8053&materialType=F&query=halil+edhem>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2024.
- “Halil Ethem Eldem (1861-1938)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halil-ethem-eldem-1861-1938/>, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2024.
- Şenay Atam, “Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafia-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/>, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024.
- Tarkan Oktay,” Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla İstanbul’un Yönetimi”, *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt:3, s.164, (Çevrimiçi), <https://istanbultarihi.ist/81-tanzimattan-xxi-yuzyila-istanbulun-yonetimi>, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2024.
- Dilek Temiz Dinç, “Düyun-u Umumiye”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/duyun-u-umumiye/?pdf=3689>, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024.

EKLER

Ek-1: Halil Edhem Bey'in Sicili Umûmisi⁹⁰

90 Halil Edhem Bey, 1277 İstanbul doğumlu, Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu, 29.12.1277, *BOA, DH.SAİDa.*, 166/183, Lef, 94.

Ek-2: Halil Edhem Bey'in İstanbul'a Şehremini Olarak Atanması⁹¹

91 Müze-i Humayun Müdür Muavini Halil Edhem Bey'in Şehreminiği'ne tayini, 15.07.1327, BOA, İ.Ş.E., 25/3.

Ek-4:1909'da İstanbul'da Belediyeler⁹³

93 Tarkan Oktay, "Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla İstanbul'un Yönetimi", *Büyük İstanbul Tarihi*, C. III, (Çevrimiçi), <https://istanbultarihi.ist/81-tanzimattan-xxi-yuzyila-istanbulun-yonetimi>, Erişim Tarihi: 4 Mayıs, 2024.

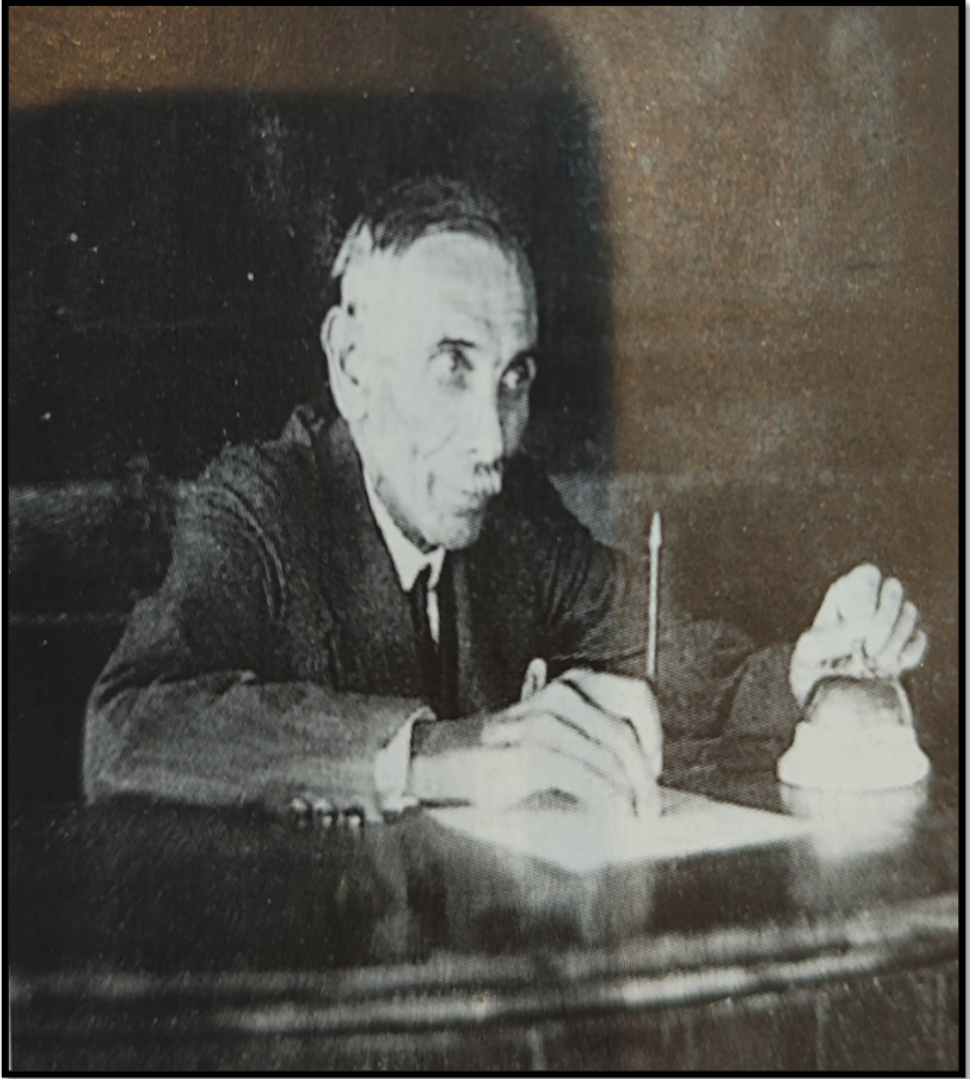
Ek-5: İstanbul'da Atlı Tramvay⁹⁴

Ek-6: Kurbağalidere⁹⁵

94 *Atatürk Kütüphanesi Dijital Arşivi*, Constantinople. 24 Avril 1909 Tramway transportant à l'hôpital Hamidié les mutins tures du combat du Taxim du 24 Avril 1909 / edit.: Bon Marché.

95 *Atatürk Kütüphanesi Dijital Arşivi*, Cimetieres Turques a Kourbali- Dere / Kunodi, B.; Phot.: L. F.,1906.

Ek-7: Halil Edhem Bey'in Fotoğrafi⁹⁶

96 "Eldem, Halil Edhem," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 151.

Ek-8: Halil Edhem Bey'in Fotoğrafi⁹⁷

97 "Müze Müdürü Halil Ethem (Eldem) Bey.", (Çevrimiçi), <https://arsiv.ttk.gov.tr/details?id=8053&materialType=F&query=halil+edhem>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2024.

